

Lapuan Keskuskoulun vanha opettajien asuinrakennus, Puukoulu (1925)

Rakennushistoriaselvitys
2021

TYÖN TILAAJA

Lapuan kaupunki
Valtuustontie 8
62100 LAPUA

Ari-Pekka Laitalainen, kaupungingeodeetti

SELVITYKSEN TEKIJÄ

Susanna Hietämäki (FM, rakennuskonservaattori)
Timonkatu 1 A1
33900 TAMPERE

040 708 1514
susannakaarina.hietamaki@gmail.com

TYÖ SUORITETTU

Loka-joulukuu 2021.

PERUSTIEDOT

Puukoulu, entinen opettajien asuntola

Osoite: Koulukatu 6, 62100 Lapua, 10. SIIRILÄN KAUPUNGINOSA

Kiinteistötunnus: 408-10-1049-3

Rakennettu: 1925

Suunnittelija: Rakennusmestari Viljo Mäkelä

Käyttötarkoitus: Opettajien asuntola vuodesta 1925.

Opetus- ja terveydenhoitokäytössä 1980-luvulta 1990-luvun loppuun.

Tyhjillään vuodesta 2001/2002.

Runko: Päärunko hirttä, kuistit lautta

Kerrokset: 2

Katto: Aumattu satulakatto

Seinät: Lautavuoraus

Perustus: Betoni

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	5
1.1. Rakennushistoriallisen selvityksen kohde	5
1.1.2 Kohteen ympäristö	5
1.2. Selvityksen tarkoitus.....	6
1.2.1. Nykyinen kaavatilanne, kulttuuriympäristöselvitykset ja vireillä oleva kaava.....	7
1.3. Aineisto ja kenttätyöt.....	10
2. RAKENTAMINEN 1920-LUVULLA	12
3. KANSAKOULUJEN HISTORIAA.....	14
3.1. Kansakoulujen perustaminen ja lainsäädännön kehittyminen.....	14
3.2. Koulurakentaminen ja opettajien asuntolat 1920-luvulla.....	15
4. PUUKOULUN RAKENNUSHISTORIAA.....	18
4.1. Lapuan Kirkonkylä 1900-luvun alussa.....	18
4.2. Lapuan kansakoulu ja Puukoulu.....	19
4.3. Muutoksia ja korjauksia.....	23
4.4. Puukoulu käytön loppumisen jälkeen.....	27
5. PUUKOULUN NYKYISYYS	29
5.1. Julkisivut.....	29
5.2. Sisätilat	31
5.3. Ympäristö	36
6. YHTEENVETO.....	39
6.1. Arvot	39
6.2. Lopuksi.....	40

LÄHTEET

KUVALUETTELO

1. JOHDANTO

1.1. Rakennushistoriallisen selvityksen kohde

Kuva 1: Rakennushistoriaselvityksen kohde, Puukoulu kuvattuna 2000-luvun alussa. Rakennus on valmistunut opettajien asuinrakennukseksi vuonna 1925.

Rakennushistoriaselvityksen kohteena on jo pitkään tyhjillään ollut, vuonna 1925 valmistunut entinen opettajien asuntolarakennus, joka on sittemmin toiminut opetuskäytössä. Vanhasta asuntolasta käytetään nykyään nimitystä Puukoulu. Rakennus sijaitsee Lapuan kirkonkylällä, Siirilän koulualueella, joka sijoittuu Koulukadun ja Urheilukadun väliselle alueelle. Puukoulun osoite on Koulukatu 6. Pihapiirissä sijaitsee Puukoulun lisäksi vuonna 1921 rakennettu kansakoulu sekä siihen liittyvät, vuosina 1956 ja 1958 rakennetut lisäosat.

Puukoulun kaksikerroksinen rakennus on hirsirunkoinen ja siinä on pääjulkisivun molemmissa päissä korkeat lautarakenteiset kuistit. Aumakatolla on punainen peltikate. Ikkunat ovat suurimmalta osalta kuusi- ja yhdeksänruutuisia, mutta kuistien toisen kerroksen ikkunat ovat uusgottilaisvaikutteisia. Aivan kuistien yläosassa on pienet kärjellään seisovat neliöikkunat (KUVA 1). Lähes kaikki ikkunat on nykyään peitetty. Molemmissa kuisteissa on kahdet pariovet, joiden väri on harmaansininen. Kuistiosat on vuorattu vaakalaudoituksella ja rakennuksen päärunko pystyлаudoituksella. Väriltään rakennus on keltainen. Rakennus sijoittuu tontille Koulukadun suuntaisesti ja se rajaa koulupihaa siten, että se muodostaa muiden koulurakennusten kanssa umpinaisen koulupiha-alueen.

1.1.2 Kohteen ympäristö

Keskuskoulun alue sijaitsee Lapuan keskustaajamassa, Siirilän kaupunginosan alueella. Aivan selvityskohteen läheisyydessä, noin 150:n metrin päässä sijaitsee valtakunnallisesti merkittävä Lapuan tuomiokirkon alue. Kirkon on suunnitellut C.L. Engel ja sen on vuonna 1827 rakentanut kirkonrakentaja Heikki Kuorikoski.¹ Koulukatu, jolla

¹ Museovirasto 2009.

selvityskohde eli Puukoulu sijaitsee, on yksi kirkolle johtavista kulkuväylistä.

Koulukadun varrella Siirilässä sijaitseva kaupunginosa 10 on vuonna 2016 Etelä-Pohjanmaan maakunnallisessa inventoinnissa ja Lapuan osayleiskaavan kulttuuriympäristöselvityksessä määritelty maakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi, sillä se on historiallisesti merkittävä koulualue, joka on alkanut muodostua 1800-luvun lopulla. Pappilan maalle rakennettiin koulurakennus vuonna 1871 ja siinä aloitti toimintansa vuonna 1869 perustettu kansakoulu. Nykyisen yläkoulun paikalle valmistui yhteiskoulu vuonna 1907. Maanviljelyslyseon rakennus valmistui Koulukadun varrelle vuosina 1917-1919. Alkuperäinen kansakoulurakennus tuhoutui tulipalossa vuonna 1919, ja sen tilalle rakentui vuonna 1921 edelleen olemassa oleva Keskuskoulun vanhin osa.

Nykyisin koulualueen rakennuskanta koostuu lähinnä 1920- ja 50-luvuilla rakennetuista kohteista, joihin kuuluvat nykyinen yläaste (1951), Keskuskoulu eli entinen kansakoulu (1921, laajennettu 1956 ja 1958), entinen maanviljelyslyseo (1917-1919), opettajien asuintalo eli Puukoulu (1925) sekä ortodoksinen rukoushuone (1962). (KUVA 2) Lisäksi koulualueen läheisyydessä sijaitsee Siirilän omakotialue, jonka vanhin osa on rakentunut 1910-1930 -luvulla.

1.2. Selvityksen tarkoitus

Syyskuussa 2020 Lapuan kaupunginhallitus päätti asemakaavamuutoksen laatimisesta Puukoulun alueelle. Asemakaavan nimi on 10. SIIRILÄN KAUPUNGINOSAN ASEMAKAAVAN MUUTOS, Keskuskoulun alue. Asemakaavan muutos koskee osakorttelia 1049 sekä siihen liittyvää liikennealuetta. Alueen laajuus on noin 1,1 ha. Kaavan tavoitteena on kehittää Keskuskoulun

Kuva 2: Siirilän koulualue ja Tuomiokirkon alue kartalla.

välituntipihaa purkamalla tai siirtämällä vanha Puukoulu toiseen paikkaan. Kaavaluonnoksesta pyydettiin lausuntoa Seinäjoen museoilta 28.6.2021. Vastineessaan 27.7.2021 museo esittää suunnittelualueen tarkempaa dokumentointia. Museon mukaan alueen kaavoitusta on mahdollista viedä suunnitellummin eteenpäin vasta kun Puukoulusta on laadittu rakennushistoriallinen selvitys sekä kuntoarvio. Lisäksi mahdollisen purkamisen vaikutuksia tulisi arvioida

koulualueen ja lähiympäristön maiseman osalta ja mahdollisen uuden sijoituspaikan osalta tulisi tehdä vastaava arviointi.

1.2.1. Nykyinen kaavatilanne, kulttuuriympäristöselvitykset ja vireillä oleva kaava

Etelä-Pohjanmaan liiton alueella on voimassa 23.5.2005 vahvistettu maakuntakaava. Maakuntakaavassa on huomioitu valtakunnallisesti merkittävä tuomiokirkon alue, joka sijaintinsa puolesta liittyy läheisesti selvityskohteeseen. Vuonna 2017 Etelä-Pohjanmaan liitto yhteistyössä Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseon kanssa on laatinut maakuntakaavan taustaselvitykseksi inventoinnin maakunnallisesta rakennetusta kulttuuriympäristöstä. Tämän arvioinnin perusteella Siirilä, kaupunginosa 10, eli koulualue on ehdolla **maakunnallisesti merkittäväksi kansakoulun, yhteiskoulun ja maanviljelyslyseon koulualueeksi.**²

Alueella on voimassa myös Keskustan yleiskaava, joka on tullut kokonaisuudessaan voimaan vuonna 2003. Puukoulun alue on kaavassa merkinnällä PY, eli julkisten palvelujen ja hallinnon alue (KUVA 3).

Lapuan keskustaajaman ja ympäristön kulttuuriympäristöselvitys on laadittu vuosina 2009 - 10 yleiskaavoituksen perusselvitysaineistoksi, jolloin alueelle suunniteltiin uutta osayleiskaavaa. Siirilän koulukeskus on tässä aineistossa arvotettu **maakunnallisesti merkittäväksi rakennetun ympäristön kohteeksi.**³

² Niukkanen 2017, s. 237.

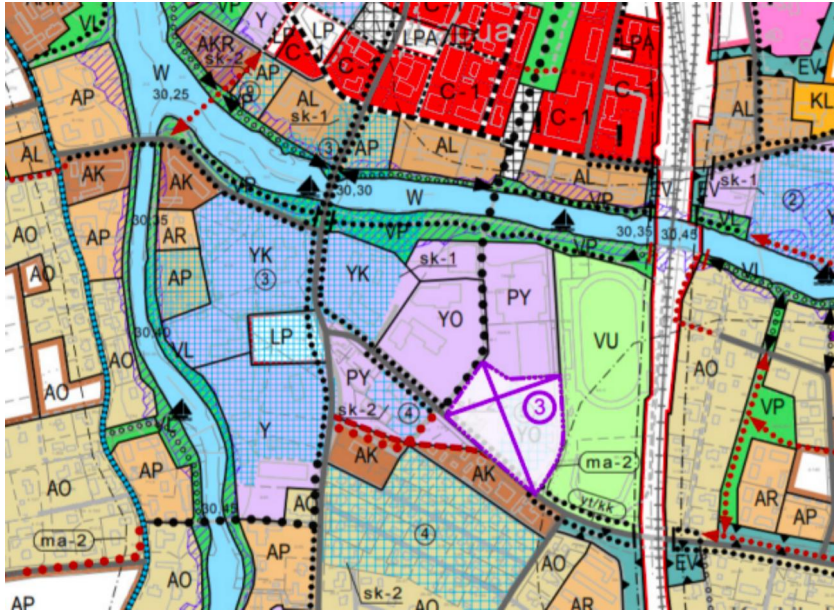
³ Lapuan kaupunki 2011, s. 10.

Keskustaajaman liike- ja asuinalueen osayleiskaava, hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa 16.11.2015. Hallinto-oikeus tosin kumosi vuonna 2015 valmistuneen osayleiskaavan Siirilän koulualueen osalta ja linjasi päätöksessään, että osayleiskaava tarkentuu asemakaavoituksessa ja rakentamiseen liittyvissä lupamenettelyissä. Muilta osin kaava vahvistui vuonna 2017 (KUVA 4). Tähän liittyy Puukoulusta käyty suojelukiista, johon palataan kappaleessa 4.4.

Kuva 3: Ote vuoden 2003 yleiskaavasta.

Kuva 4: Ote vuoden 2015 osayleiskaavasta, joka on vahvistettu vuonna 2017.

Tällä hetkellä voimassa oleva asemakaava hyväksyttiin 12.5.2000.⁴ Asemakaavassa Puukoulun koulualue on osoitettu pääosin opetustoimintaa palvelevien rakennusten korttelialueeksi (YO) (KUVA 5).

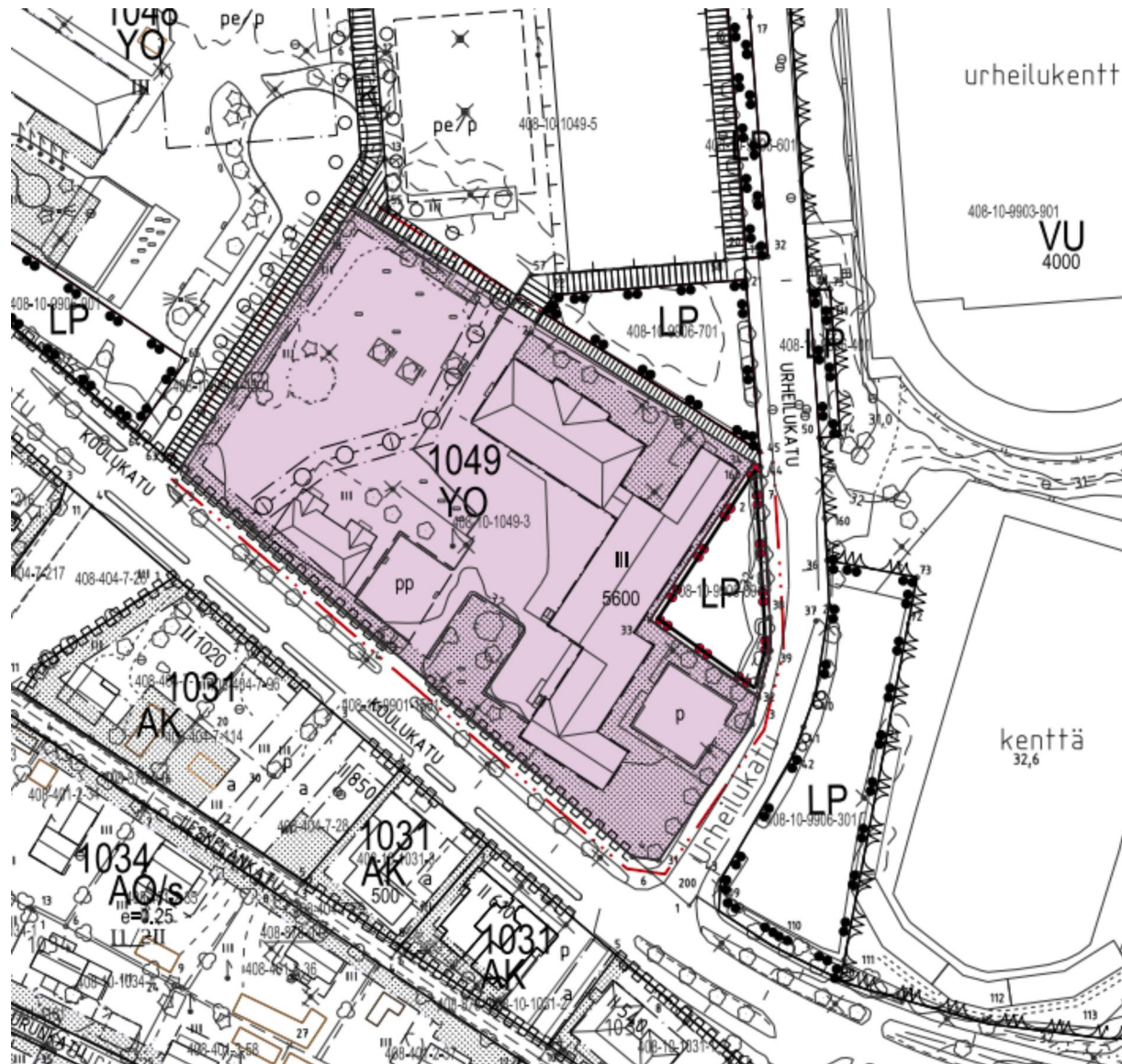
Vireillä olevassa asemakaavassa tavoitteena on siis laajentaa Keskuskoulun välituntipihaa purkamalla tai siirtämällä vanha puukoulu toiseen paikkaan. Kuten muutoksen alla olevassa kaavassa, osa korttelista 1049 on varattu opetustoimintaa palvelevien rakennusten korttelialueeksi (YO). Vireillä oleva kaava mahdollistaa koulualueen rakennusten säilymisen Puukoulua lukuun ottamatta,

mutta niille ei ole laitettu suojelumerkintää, sillä niitä ei ole esitetty selvityksissä suojeltavaksi. Kaava edellyttää piha-alueiden istuttamista ja hoitamista puistomaisessa kunnossa. Alustavasti kyseiselle alueelle on suunniteltu uusien piha-aluetoimintojen sijoittamista (KUVAT 6-8).

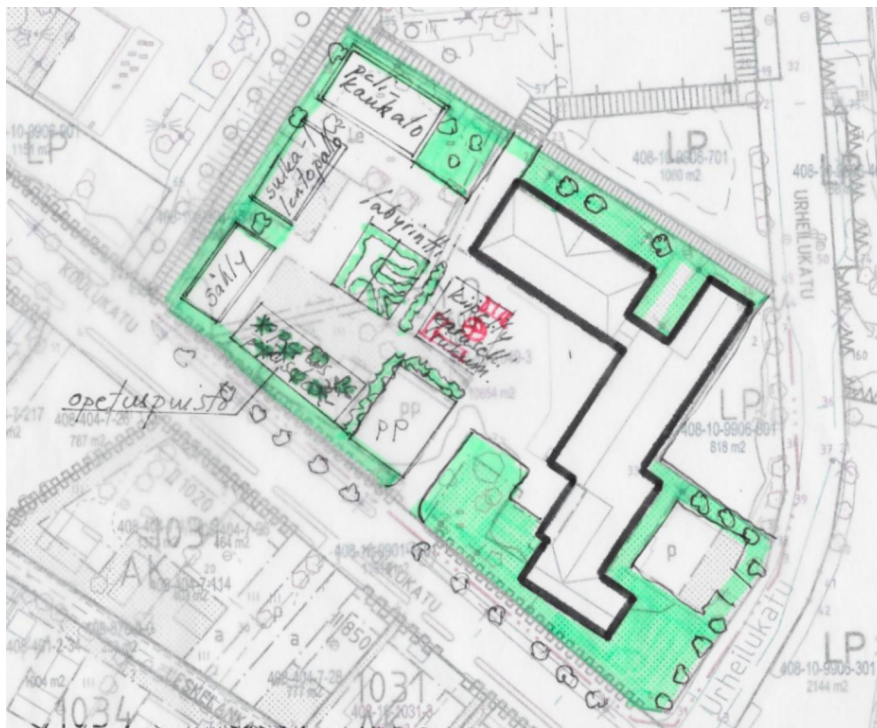
Kuva 5: Ote asemakaavasta vuodelta 2000.

⁴ Ramboll 2021, 6-11.

Kuva 6: Ote vireillä olevasta asemakaavamuutosalueesta.

Kuva 7: Alustava kaavaluonnos. Puukoulu sijaitsee luonnoksessa sijaitsevan opetuspuiston kohdalla.

1.3. Aineisto ja kenttätyöt

Tähän selvitykseen liittyvä ensimmäinen maastokatselmus kohteessa pidettiin 9.9.2021. Paikalla olivat selvityksen tekijän lisäksi Lapuan kaupungin Rakennus- ja tilapalvelujen kiinteistöpäällikkö Timo Korpela sekä kaupungingeodeetti Ari-Pekka Laitalainen. Tällöin tutustuttiin kohteeseen ja aloitettiin dokumentointi. Kenttätyöt viimeisteltiin 4.11.2021.

Kuva 8: Havainnekuva koulualueen mahdollisista toiminnoista.

Aineistona on käytetty alueeseen liittyviä selvityksiä ja inventointeja. Lapuan keskusta-alueilla tehtiin rakennusinventointeja vuosina 2009-2010 alueen yleiskaavatyötä tukemaan. Inventointien tuloksena syntyi *Lapuan osayleiskaavan kulttuuriympäristöselvitys*. Lisäksi Etelä-Pohjanmaan liitto on vuosina 2016-2017 laatinut inventoinnin maakunnallisesta rakennetusta kulttuuriympäristöstä, joka tehtiin yhteistyössä Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseon (nykyisin Seinäjoen museot) kanssa. Tämän lisäksi saatavilla oli kaikki

Seinäjoen museoiden hallussa oleva tieto, joka liittyy Keskuskoulun alueeseen.

Myös Lapuan kaupungin kaavoitus sekä uudesta asemakaavasta vastaavan konsulttiyhtiö Rambollin aineisto on selvityksen keskeistä aineistoa.

Kansalliskirjaston digitaalisesta arkistosta löytyvä *Opettajain lehti: Kansanopetusta käsittelevä viikkolehti* käytiin läpi vuosilta 1921 ja 1925. Vuodet liittyvät läheisesti selvityksen kohteena olevaan rakennukseen, sillä Kirkonkylän kansakoulu valmistui vuonna 1921 ja itse Puukoulu vuonna 1925. Aineistoksi lehdistä valikoitui artikkeleita, jotka liittyvät ajan koulurakentamiseen ja siihen liittyvään lainsäädäntöön.

Tietoja on saatu myös entiseltä keskuskoulun oppilaalta Jarmo Kangasluomalta, joka toimii nykyään koulun kiinteistöhoitajana, sekä Lapuan entiseltä kaupunginarkkitehtitä Helena Teräväiseltä.

Edellä mainittujen lisäksi aineistona on käytetty useita verkkolähteitä. Täydellinen lähdeluettelo ja kuvaluettelo löytyy selvityksen lopusta.

---

2. RAKENTAMINEN 1920-LUVULLA

1920-luvun suomalaista rakennustaidetta kutsutaan tavallisesti 20-luvun klassismiksi tai pohjoismaiseksi klassismiksi, joka nimensä mukaisesti vallitsi samaan aikaan myös muissa pohjoismaissa. Alkunsa tyyli oli saanut Tanskassa. Suomessa erityisenä tavoitteena oli erottua entisestä emämaasta Venäjästä, joten suomalainen rakentaminen korosti pohjoismaisuutta. Vuosikymmenen alkupuolella taloudelliset edellytykset olivat niukat, sillä edellisen vuosikymmenen sotien jälkeen vallitsi edelleen pula-aika. Tämä pakotti suunnitelmien pelkistykseen, joka toisaalta oli ajan arkkitehtuurin ihanne. Pyrittiin selkeisiin perusmuotoihin ja punnituihin suhteisiin. Ihanteena oli symmetria, selkeys, yksinkertaisuus ja keveys. Pula-ajan jo hellitettyä etenkin vuosien 1924 ja 1928 välille ajoittui poikkeuksellisen nopea talouskasvu. Tämän lisäksi vuonna 1921 oli vahvistettu laki yleisestä oppivelvollisuudesta ja suojeluskunnat olivat vielä voimissaan, joten 1920-luvulla rakennettiin paljon työväen asuntoja, kouluja sekä suojeluskuntataloja. Suojeluskuntataloja rakennettiin muun muassa Seinäjoelle (Alvar Aalto 1924–1926), Mäntsälään (Einar Flinckenberg 1926) ja Poriin (Gunnar Wahlroos & Hjalmar Siren 1928). Kulttuurirakennuksia taas rakennettiin paljon vähemmän kuin esimerkiksi kahdella edellisellä vuosikymmenellä, jolloin valmistuivat muun muassa Kansallisteatteri (Onni Tarjanne 1902), Suomen Kansallismuseon rakennus (Gesellius, Lindgren & Saarinen 1905–1910) sekä Kallion kirjasto (Karl Hård af Segerstad 1912). Varat kohdistettiin 1920-luvulla kulttuurirakentamisen sijaan juuri koulurakentamiseen, valtion omistukseen tulleiden rakennusten korjaamiseen sekä asuntopulan lieventämiseen. Yksi merkittävimmistä 1920-luvun asuntorakentamisen kokonaisuuksista on Helsingin Käpylän kaupunginosa, jonka kaikki rakennukset suunnitteli Martti Välikangas. Kaupunginosa rakentui vuosien 1920 ja

1925 välillä. Vuosikymmenen arkkitehtuurilla oli siis suurin merkitys sosiaalisten rakennustehtävien parissa.

Maaseudulla 1920-luvun rakentaminen oli niin ikään varsin vilkasta, sillä vuokratilajelijät ja torpparit olivat saaneet oikeuden lunastaa viljelemänsä maat omikseen. Uusia pientiloja syntyi yhteensä jopa 64 000. Murros näkyi maaseudulla etenkin siinä, että rankorakenteiset lautatalot alkoivat yleistyä ja syrjäyttää perinteistä hirsirakentamista.

Yhtenäinen kaupunkikuva oli 1920-luvun klassismin yleinen tavoite, joka saneli myös yksittäisten rakennusten muodon ja julkisivujen ulkonäön. Tyypillistä kaupunkikuvallisesti oli, että talot rakennettiin rajaamaan katua ja niiden räystäs- ja sokkelilinjat kulkivat yhtenäisenä talosta taloon.

Yksittäisistä rakennuksista tehtiin yleisesti suorakaiteen muotoisia ja harjakattoisia. Seiniä ei rikottu ulokkeilla tai sisäänvedoilla. Julkisivuissa tyypillistä oli toistuvuus ja symmetria, eikä ulkoa päin voi päätellä asuntojen kokoa tai mihin huoneeseen kukin ikkuna avautuu. 1920-luvun klassismi olikin monessa mielessä vastakkainen tyyli aiemmin 1900-luvun alussa vallinneelle jugendille, johon liittyi runsautta, koristeellisuutta ja orgaanisuutta. Muutos ei kuitenkaan näiden tyyli-suuntien välillä käynyt hetkessä, vaan klassismin vaikutteet näkyivät jo myöhäisjugendin rakentamisessa.

Edellisvuosikymmenen vaaleat julkisivuvärit vaihtuivat 1920-luvulla etenkin kaupunkimaisessa kivirakentamisessa huomattavasti voimakkaampiin ja kylläisempiin sävyihin. Tummat sävyt, punaiset, ruskeat ja syvät keltaiset olivat suosittuja. Tavanomaisemmissa rakennuksissa värit olivat kuitenkin hieman hillitympiä ja vaaleampia. Puurakennuksissa koristeosat ja jäsentely olivat yleisesti vaaleampia

kuin seinäväri, ja osittain palattiin käyttämään öljymaalien sijasta perinteisiä keittomaaleja.⁵

Kuvat 9-11:

Esimerkkejä 1920-luvun rakentamisesta. Vasemmalla Mäkelänkatu Helsingissä, oikealla ylhäällä Kanneljärven kansanopiston oppilaskoti ja oikealla alhaalla Yhdistyneet Villatehtaat Oy:n työntekijöiden asuntoja.

⁵ Helka 2008; Helander & Rista 1987, s. 19-20; Standertskjöld 2006, s. 92, 98, 102, 108; Pietarila 2004, s. 92-94.

---

3. KANSAKOULUJEN HISTORIAA

3.1. Kansakoulujen perustaminen ja lainsäädännön kehittyminen

Kansakoulujen historia ulottuu 1800-luvun puolivälin paikkeille, jolloin pohdittiin miten voitaisiin helpottaa kansansivistykseen pyrkivien koulujen järjestämistä maalaiskunnissa. Heräsi ajatus pysyvän kansakoulun perustamisesta ja ajatus saikin paljon kannatusta myös talonpoikaisväestön keskuudessa. Kansakoulujen perustaminen määrättiin kunnan toimialaksi vuonna 1865, mutta niiden perustaminen pysyi kuitenkin kuntien omassa harkinnassa. Monissa kaupungeissa ensimmäiset kansakoulut perustettiin 1870-luvun alkuvuosina.⁶

Suomen koulutuskehityksen kannalta vuosi 1921 on hyvin merkityksellinen, sillä silloin astui voimaan oppivelvollisuuslaki, joka velvoitti kaikki 7–13-vuotiaat lapset käymään koulua. Kaikille taattiin maksuton kuusivuotinen kansakoulu.⁷ Samana vuonna astui voimaan myös laki kansakoululaitoksen kustannuksista, joka määräsi muun muassa kansakoulujen rahoitusasioista. Oppivelvollisuuslain tultua voimaan kansakoulu oli edelleen kunnallinen instituutio, mutta kunta sai kuitenkin koulujen ylläpitoa varten valtionapua kansakoulujen rakentamiseen, opettajien palkkaamiseen ja koulujen käyttömenoihin. Kansakoulujen kustannuslaissa kiinnitettiin erityistä huomiota myös maalaiskansakoulun opettajien palkkaukseen. Säädöksen mukaan

valtio suoritti opettajalle rahapalkan, minkä lisäksi kunnat maksoivat harkintansa mukaan rahaa ja luontaisetuja. Valtakunnallisesti kunnallinen rahapalkka vaihteli 250–600 markan välillä kuukaudessa. Kansakoulujen kustannuslaissa määrättiin palkkojen lisäksi myös luontaiseduista:

Laki kansakoululaitoksen kustannuksista.

Annettu Helsingissä 15 päivänä huhtikuuta 1921.

II LUKU. Maalaiskuntain kansakoululaitos.

6 §. Yläkansakoulun opettaja saa seuraavat luontaisedut: miesopettaja kolme ja naisopettaja kaksi huonetta ja keittiön käsittävän asunnon, pilkotut polttopuut ja valon sekä navetan, rehu- ja puuvajan, saunan, kellarin, aitan ja kaivon; lisäksi ainakin yhdelle lehmälle riittävän laitumen sekä sitä paitsi koulun läheisyydestä vähintään puolen hehtaaria viljeltyä maata.

7 §. Rahapalkkaa saa yläkansakoulun opettaja 6,000 markkaa vuodessa. Sitä paitsi saa opettaja vuotuista lisäpalkkiota viiden, kymmenen ja viidentoista vuoden nuhteettomasta palveluksesta kerrallaan 480 markkaa sekä sen lisäksi naimisissa oleva tai ollut opettaja, joka on perheensä pääasiallinen elättäjä, kutakin kahdeksaatoista vuotta nuorempaa lastansa kohti 480 markan vuotuisen kasvatusavun.

8 §. Alakansakoulun opettaja saa luontaisetuin vähintään yhden huoneen ja keittiön käsittävän asunnon, pilkotut polttopuut, valon ja välttämättömät ulkokuoneet sekä vähintään neljänneksen hehtaaria viljeltyä maata.

9 §. Rahapalkkaa saa alakansakoulun opettaja 4,200 markkaa vuodessa. Sitä paitsi saa opettaja vuotuista lisäpalkkiota viiden,

---

⁶ Parkkonen 2008, s. 2.

⁷ Kallio 2012/2019.

kymmenen ja viidentoista vuoden nuhteettomasta palveluksesta kerrallaan 360 markkaa sekä sen lisäksi naimisissa oleva tai ollut opettaja, joka on perheensä pääasiallinen elättäjä, kutakin kahdeksaatoista vuotta nuorempaa lastansa kohti 480 markan vuotuisen kasvatusavun.

10 §. Supistetun kansakoulun opettaja saa samat luontaisedut kuin yläkansakoulun opettaja sekä 6,900 markan suuruisen rahapalkan ynnä samansuuruiset lisäpalkkiot ja kasvatusavut kuin yläkansakoulun opettaja.

11 §. Ellei 6, 8 ja 10 §:ssä määrättyjä luontaisetuja ilman erikoisia vaikeuksia voida koulun yhteydessä antaa, tulee opettajan saada niistä korvaus yleisten perusteiden mukaan, jotka valtioneuvosto kouluhallituksen esityksestä vahvistaa ja olosuhteiden vaatiessa voi muuttaa.

Kustannuslakia muutettiin vuonna 1926, mutta pääpiirteittäin se noudatteli vuoden 1921 lakia. Uuden lain myötä syrjäseutujen opettajille voitiin maksaa 10-30 % korkeampaa palkkaa.⁸ Tästä huolimatta opettajilla oli maaseudulla vuoteen 1958 saakka melko vaatimaton rahapalkka, jonka määrätti eduskunta. He saivat osan palkasta luontaisetuina: käytössä oli vapaa asunto lämpöineen ja valoineen sekä eräitä muita luontaisetuja. Opettajat olivatkin keskeisiä henkilöitä asuinkunnissaan ja heidän yhteyttään kouluun korosti koulujen yhteydessä asuminen. Kaupungeissa opettajilla oli kaupungin määrittämä rahapalkka, joka oli 50- 62 % enemmän kuin maalla. Kaupunkilaisopettajien palkkaukseen ei liittynyt muita etuja, kuten asuntoa. Maallakin haluttiin kokonaispalkkauksen piiriin eli pelkkään rahapalkkaan. Vuonna 1958 tilanne muuttuikin kun opettajat siirtyivät myös maalla kokonaispalkkauksen piiriin,

mutta asumispakko jäi edelleen voimaan. Vuonna 1958 poistettiin myös naisten ja miesten ja perheellisten ja perheettömien palkkaerot. Maaseudun opettajien asumispakko poistettiin vasta vuonna 1967.⁹

3.2. Koulurakentaminen ja opettajien asuntolat 1920-luvulla

Kun oppivelvollisuus tuli voimaan vuonna 1921, koulurakennuksiin kohdistui uusien tarpeiden täyttämiseen tähtääviä määräyksiä. Kouluhallituksen vanhat mallipiirustukset eivät enää vastanneet tarpeita. Opettajain lehden päätoimittaja Kaarlo Ahtiala käsitteli 1920-luvun alussa koulurakentamista useassa artikkelissaan. Rakentamiseen liittyvinä huolenaiheina oli muun muassa kouluhuoneiden ryhmitys, niiden valosuhteet, ilmanvaihtolaitteet, lämmityslaitteet, kuistikäytävät, pihamaa, koko rakennuksen lähin ympäristö ja välituntien hoito. Ahtiala näki osittaisena ratkaisuna opettajille erikseen rakennettavat asuntolarakennukset, sillä asunnot eri rakennuksiin sijoittamalla ne saadaan Ahtialan mukaan *”rauhoitettua ja eristettyä koulun jossain määrin äänekkäästä työskentelystä ja epäterveellisestä kouluilmasta, joka varsinkin kulkutautien liikkeessa pyrkii ensisijassa opettajan kodin tekemään taudille alttiiksi”*. Hänen mukaan näitä asuinrakennuksia voisi olla kaksi, kumpainenkin käsittäen ainoastaan kolme opettaja-asuntoa: yläkoulun miesopettajan, yläkoulun naisopettajan ja alakoulun naisopettajan asunnot. Tällaisessa rakennuksessa ei vallitsisi kasarmimaisuuden tuntu, vaan asunnot muodostuisivat ilmapiksi ja vapaiksi. Nämä voitaisiin ryhmitellä tontille niin että niiden ympärille

⁸ Laki kansakoululaitoksen kustannuksista 1921; Nurmela 1982, s. 123-124; Arola 2006, s.121 & 127.

⁹ Hellström 2014.

soveltuisi kullekin opettajalle myös omaa puutarhaa. Yksi seikka, johon Karttunen myös otti kirjoituksissaan kantaa, oli opettaja-asuntojen pinta-alat, jotka oli hänen mielestään ehdotettu aiemmissa suunnitelmissa liian pieniksi. Ehdotukset asuntojen pinta-aloiksi alakoulun opettajalle oli 35 m², yläkoulun naisopettajalle 55 m² ja yläkoulun miesopettajalle 90 m². Karttunen kantoi huolta säilytystiloista, joten alakoulun opettajan asunnon pinta-alaa oli siis hänen mukaansa lisättävä seuraavan laskelman mukaiseksi: asuin- ja samalla vierashuone 4 X 5 m=20 m², keittiö 3X4 m=12 m², eteinen 2x2 m= 4m² ja säiliöt 4m², eli yhteensä 40 m². Yläkoulun naisopettajan asunnon pinta-alan laskelma oli seuraava: vierashuone 5X5m = 25 m², makuu- ja työhuone 4x5 m =20m², keittiö 4X4 m= 8m², eteinen 2X3 m= 6m² ja säiliöt 6m², eli yhteensä 73 m². Yläkoulun miesopettajan asunnon pinta-ala normien tulisi olla: vierashuone 5x5 m =25 m² makuuhuone 5x5 m= 25m², op. työhuone 4x4 m= 8m², keittiö 4X4 m = 8m², eteinen 3X4 m = 9m², säiliöt 8m², eli yhteensä 90 m².¹⁰

Vuonna 1921 järjestettiin piirustuskilpailu, jonka tähtäimessä oli tuottaa uusia mallipiirustuksia, jotka vastaisivat silloisiin vaatimuksiin. Yksi näistä uusista vaatimuksista oli opettajien asuttaminen koulujen yhteyteen. Arkkitehti Toivo Salervon artikkeli, joka oli alun perin julkaistu Arkkitehti-lehdessä, kokosi kilpailun antia Opettajain lehdessä joulukuussa 1921. Koulutyyppejä, jotka kipeimmin kaipaavat mallipiirustuksia oli Salervon mukaan neljä. Sen mukaisesti kilpailu jakautui neljään erilliseen kilpailuun:

Tyyppi I: alakoulun huoneisto ja opettajattaren asunto.

Tyyppi II: ylä- ja alakoulun huoneisto (veistosali toimii samassa alakoulun luokahuoneena) ja asianomaisten opettajattarien asunnot.

Tyyppi III: samanlainen kouluhuoneisto kuin edellisessä sekä yläkoulun miesopettajan ja alakoulun opettajattaren asunnot.

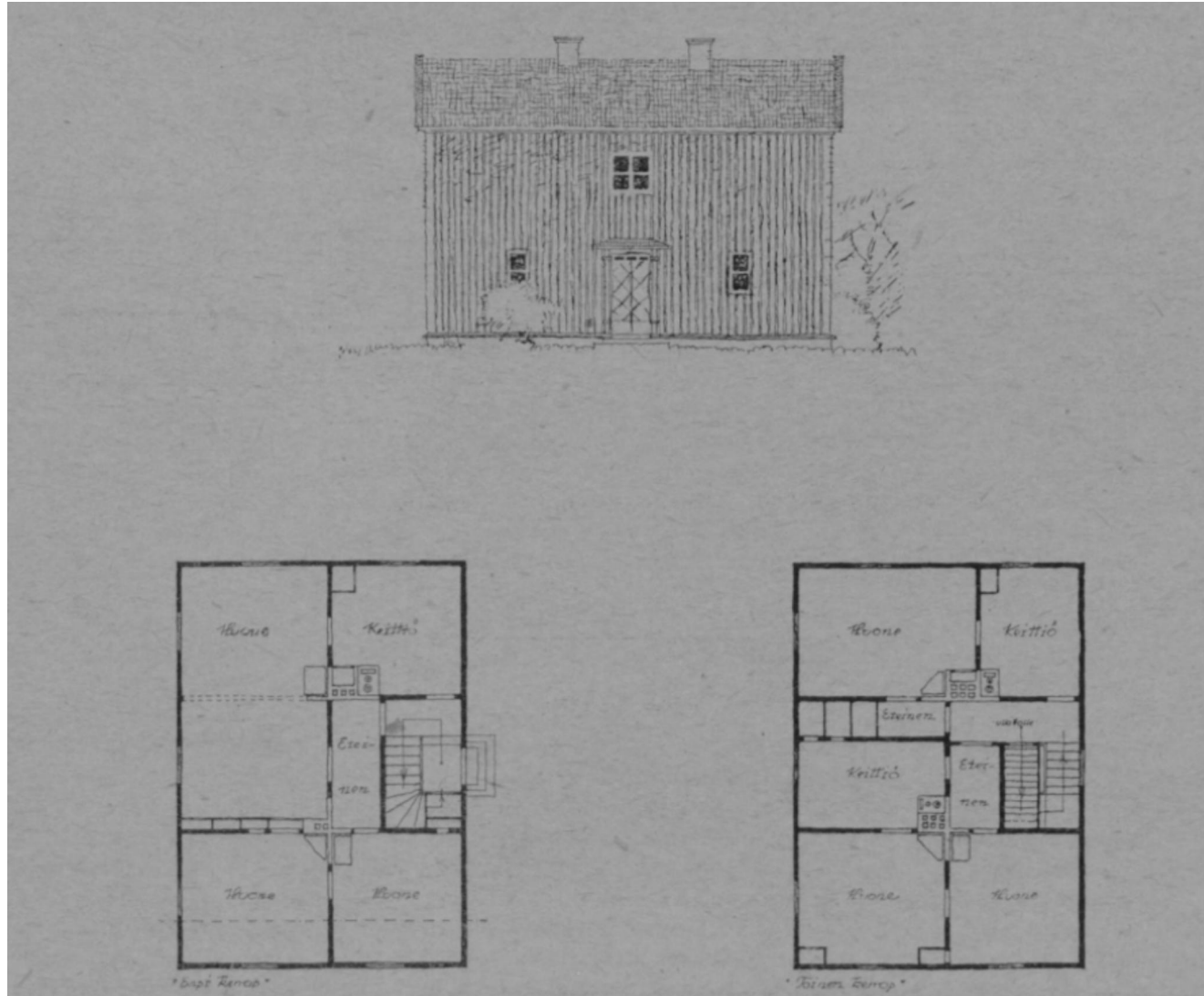
Tyyppi IV: kaksinkertaisen yläkoulun ja alakoulun huoneisto (alakoululla oma luokahuone) ja yläkoulun mies- ja naisopettajan sekä alakoulun opettajattaren asunnot.¹¹

Gunnar Taucherin suunnittelemassa opettajien asuinrakennuksessa (tyyppi IV) on 1920-luvulle tyypillinen muotokieli ja ensimmäisessä kerroksessa suuri asunto yläkoulun miesopettajalle ja yläkerrassa kaksi asuntoa, toinen yläkoulun naisopettajalle ja toinen alakoulun naisopettajalle (KUVA 12).

---

¹⁰ Ahtiala 1921, s. 3-5.

¹¹ Salervo 1921, s. 3-10.

Kuva 12: Gunnar Taucherin suunnitelmat kaksinkertaisen yläkoulun ja alakoulun huoneistosta ja yläkoulun mies- ja naisopettajan sekä alakoulun opettajattaren asunnoista voittivat ensimmäisen sijan vuoden 1921 tyyppipiirustuskilpailussa. Kuvassa asuntolarakennuksen tyyppipiirustukset.

4. PUUKOULUN RAKENNUSHISTORIAA

4.1. Lapuan Kirkonkylä 1900-luvun alussa

Suomen maisemamaakuntajaossa Lapua kuuluu Etelä-Pohjanmaan viljelylakeuksien seutuun. Lapua onkin mahdollisesti jopa 1600-luvulta saakka ollut vahva maatalouspitäjä, jossa on tuotettu viljaa, heinää, maitoa ja muita meijerituotteita sekä teuraseläimiä. Kirkonkylään perustettiin ensimmäiset kaupat 1860-luvulla ja vilkkaat kauppatoiminta keskittyi jo 1800- ja 1900-luvun vaihteessa nykyiselle Kauppakadulle. Vuonna 1827 valmistunut C.L. Engelin suunnittelema tuomiokirkko sijaitsi Kauppakadusta katsoen joen toisella puolella. Vuonna 1885 valmistui ratayhteys Seinäjoelta Kokkolaan, ja tämä mahdollisti entistä paremman liikkuvuuden ja kaupankäynnin Lapuan alueella. Lapuan Isokylä eli kirkon ympäristö erottui 1900-luvun alussa selkeästi ympäröivästä maaseudusta. Alueella sijaitsi tuolloin muun muassa Lapuan osuuskauppa, joka aloitti toimintansa Kauppakadulla omassa liikerakennuksessaan 1906, sekä vuonna 1909 aloittanut Työväen osuuskauppa, joka sijaitsi Kauppakadulla entisessä Hellsbergin kauppakartanossa. Nykyisestä Kauppakadusta muodostui alue, jossa sijaitsi kauppojen puolitoista- ja kaksikerroksisia liiketaloja ja hirsisiä varastorakennuksia. Kauppakadun liikekeskittymä laajeni myös junaradan itäpuolelle 1910-1920 -luvulla. Myös teollistuminen vaikutti Lapuan kirkonkylän rakennuskantaan, sillä varsinkin 1920-luvulla monelle yritykselle rakennettiin tiilisiä teollisuusrakennuksia ja aikakauden tyyliä vaikuttaneita ilmentäviä asuin- ja konttorirakennuksia. Näistä mainittakoon ainakin Lapuan patruunatehdas. Kirkonkylään rakennettiin 1920 - 30-luvulla paljon uusia rakennuksia Kirkonkylän kansakoulun (1921) ja

opettajien asuinrakennuksen (1925) lisäksi: Lapuan kunnantalo (1924) (KUVA 13), uusi apteekki (1929), nuorisoseurantalo (1924-26), siunauskappeli (1930) ja Liuhtariin kaksi sairaala-vanhainkotirakennusta (1927). Siirilään, aivan kansakoulun ja asuntolarakennuksen - Puukoulun - eteläpuolelle syntyi 1920-30-luvuilla selvä pientaloalue. Lapua oli 1920-luvun lopussa suurimpia keskuksia Etelä-Pohjanmaalla, asukkaita oli noin 13 700.¹²

Kuva 13: Matti Visannin suunnittelema Lapuan kunnantalo valmistui vuonna 1924. Kuva vuodelta 1930.

¹² Lapuan kaupunki 2011, s. 20-24.

4.2. Lapuan kansakoulu ja Puukoulu

Lapuan ensimmäinen kansakoulu perustettiin vuonna 1869 ja se aloitti toimintansa 1.9.1869 nykyisen Alasaaren asuntoalueen paikalla sijainneessa Alasaaren talossa. Omat koulut perustettiin myöhemmin 1880-luvulla Lapuan suurimpiin kyliin sekä Kirkonkylään. Kirkonkylän kansakoulun oppilasmäärä paisui jo 1900-luvun alussa, joten koulu oli liian ahdas koko oppilasmäärälle. Vanhan puisen koulurakennuksen tuhouduttua tulipalossa, päätettiin Poutun koulun rakentamisesta, ja tämän lisäksi kirkonkylälle palaneen koulun tilalle rakennettiin uusi Juho Kukkulan suunnittelema kansakoulurakennus vuonna 1921.¹³ Lapuan Kirkonkylän uusi kansakoulurakennus valmistui juuri samana vuonna kun oppivelvollisuuslaki astui voimaan. Koulu oli koko pitäjän ensimmäinen kivikoulu ja siinä toimi vuodesta

1921 alakoulu ja vuodesta 1924 eteenpäin myös jatkokoulu. Vuonna 1921 koulussa työskenteli kaksi alakoulun opettajaa ja viisi yläkoulun opettajaa. Koulun ympäristöstä pidettiin huolta ja vuonna 1922 koululle johtavan tien molemmille puolille istutettiin ruusupensasaidat. Myöhemmin tontille istutettiin myös hopeapajuja. Ulkorakennuksiin saatiin sähköt vuonna 1924.¹⁴

Koska opettajien luontoisedut asuintoineen oli säädetty laissa, myös Lapuan keskustan kansakoulun pihapiiriin rakennettiin opettajien asuntola. Lapuan kirkonkylän kouluasuntolan piirustukset hyväksyttiin Kouluhallituksessa. Vaikka myös asuntoloita varten oli laadittu kouluhallituksen hyväksymiä tyyppipiirustuksia, rakennettiin Lapuan kirkonkylän kansakoulun opettajien asuntola lapualaisen rakennusmestari Viljo Mäkelän piirustusten mukaan. Mäkelä toimi

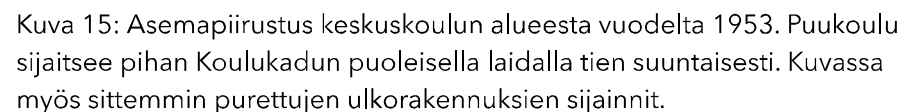

Kuva 14: Lapuan vuonna 1921 valmistunut kansakoulurakennus oikealla, vasemmalla Puukoulu. taustalla näkyy talousrakennuksia.

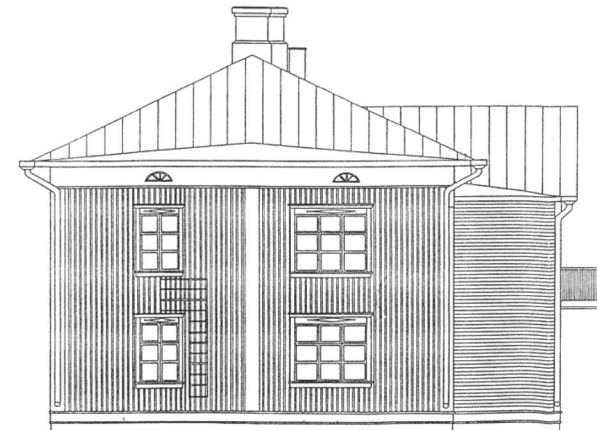
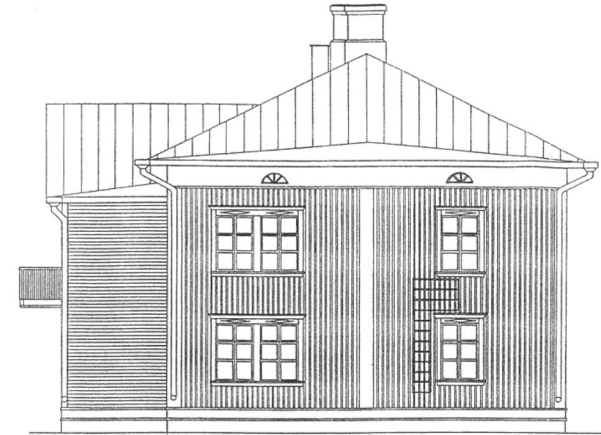
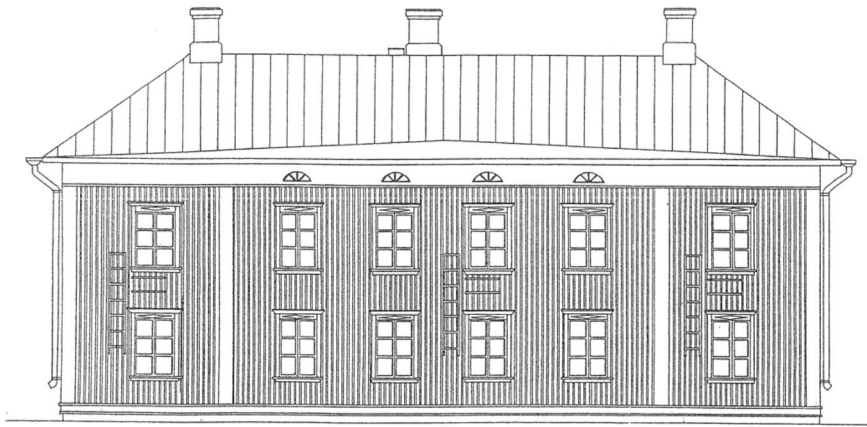
¹³ Kangas 2010, s.1.

¹⁴ Karttunen 1972, s. 115-116

Asuntolarakennus oli valmistuessaan melko tyypillinen 1920-luvun suorakaiteen muotoinen, kaksikerroksinen rakennus, jossa oli aumattu harjakatto. Ulkovuori oli pystyrimalaudoitettu, ikkunat kuusiruutuiset ja ristipuitteiset. Rakennuksen pihanpuoleisessa julkisivussa oli kaksi lautarakenteista porrashuonetta, joissa oli uusgoottilaisvaikutteiset ikkunat. Rakennuspaikalleen Puukoulu rakennettiin niin ikään aikansa ihanteita noudatellen rajaamaan katua. Asuntolan lisäksi koulualueelle rakennettiin samanaikaisesti myös tarvittavat ulkorakennukset, kuten talousrakennus, johon kuului talli, navetta, ulkokuoneet ja puulato. Kulmittain asuntolan kanssa rakennettiin luhti ja näiden lisäksi rakennettiin myös saunan, pesuhuoneen ja maakellarin käsittävä ulkorakennus. (KUVAT 15-19) Opettajien kasvimaasta jaettiin vuonna 1926 jokaiselle opettajalle yhtä suuret palstat, alakoulun opettajat tosin saivat puolet vähemmän. Lisämaata vuokrattiin myös Liuhtariin Ontonvainiosta.¹⁶

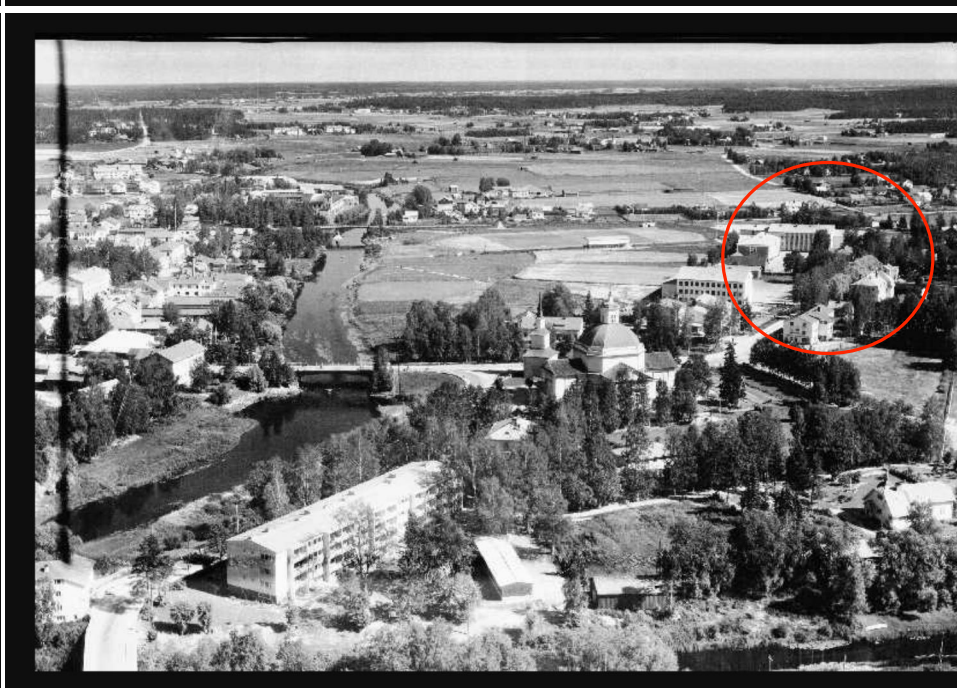
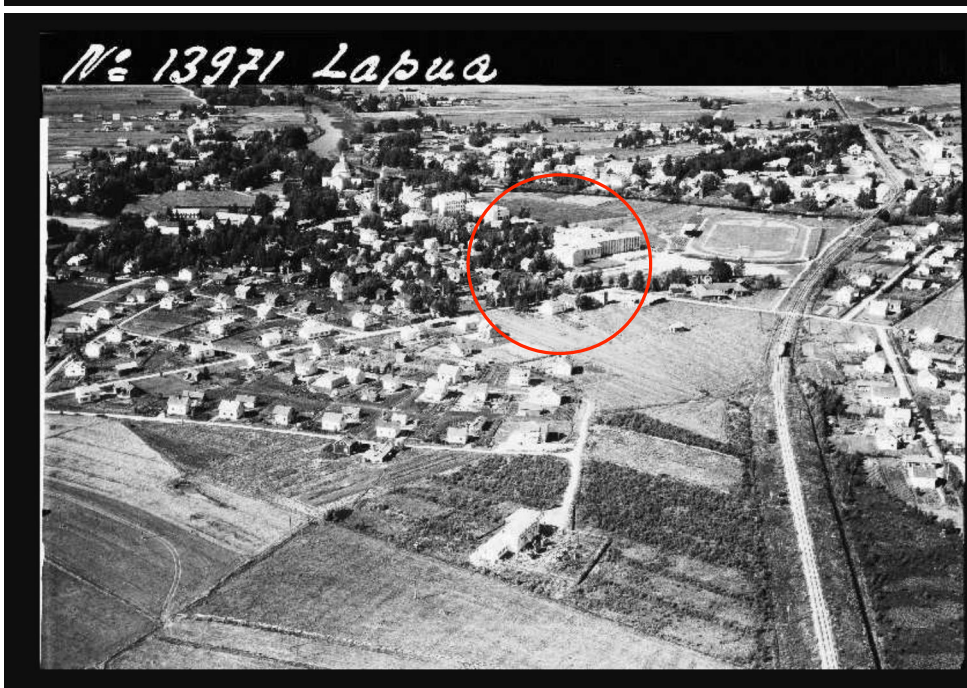
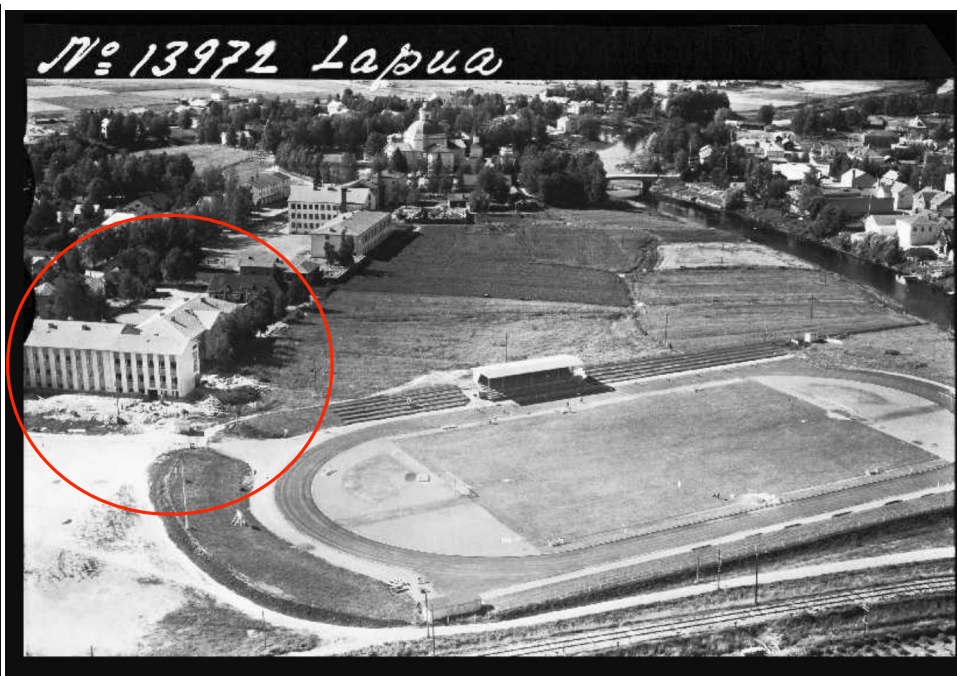
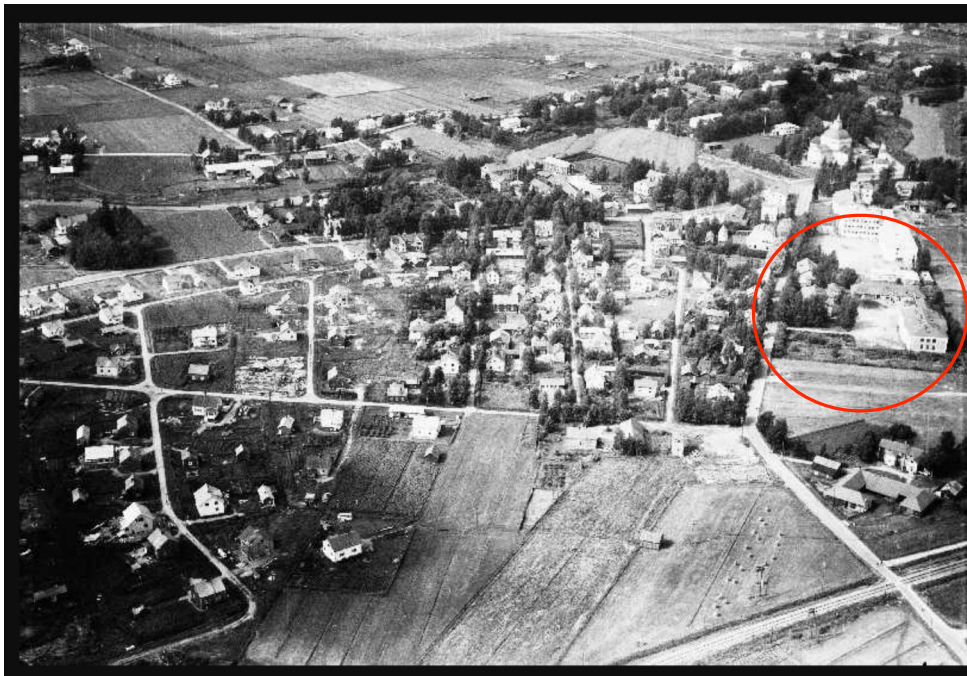
¹⁶ Kangas 2010; Karttunen 1972, s. 116.

Kuvat 16-19: Nurkkakivi Ry:n dokumenttipiirustukset koulurakennuksesta. Vasemmalla ylhäällä eteläjulkisivu, joka näkyy koulukadulle. Vasemmalla alhaalla pohjoisjulkisivu, joka näkyy koulupihalle. Oikealla ylhäällä länsipääty ja oikealla alhaalla itäpääty.

Kuvat 20-23 seuraavalla sivulla: Ilmakuvia koulualueelta; vasemmalla ylhäällä 1955; vasemmalla alhaalla 1958; oikealla ylhäällä 1958; oikealla alhaalla 1960. Keskuskoulun alue korostettu kuvissa.

4.3. Muutoksia ja korjauksia

Rakennuksen ulkopuoli on säilynyt alkuperäisessä kunnossaan, eikä siihen ole tehty suuria muutoksia, ainoastaan kuistien parvekkeet purettiin 2000-luvun alussa.

Ensimmäinen suurempi korjaus rakennuksessa tehtiin vuonna 1955, kun rakennukseen asennettiin vesikiertoinen lämmitysjärjestelmä. Tuolloin tehtiin myös muita muutoksia, esimerkiksi keittiöiden kiinteät kalusteet uusittiin. Ulkorakennukset purettiin jo 1970- ja 1980-luvun aikana: 1970-luvun alkupuolella rakennus, jossa oli sauna, pesuhuone ja maakellari; vuonna 1976 talousrakennus, jossa olivat talli, navetta, ulkohuoneet ja puulato; ja 1980-luvulla luhtirakennus.

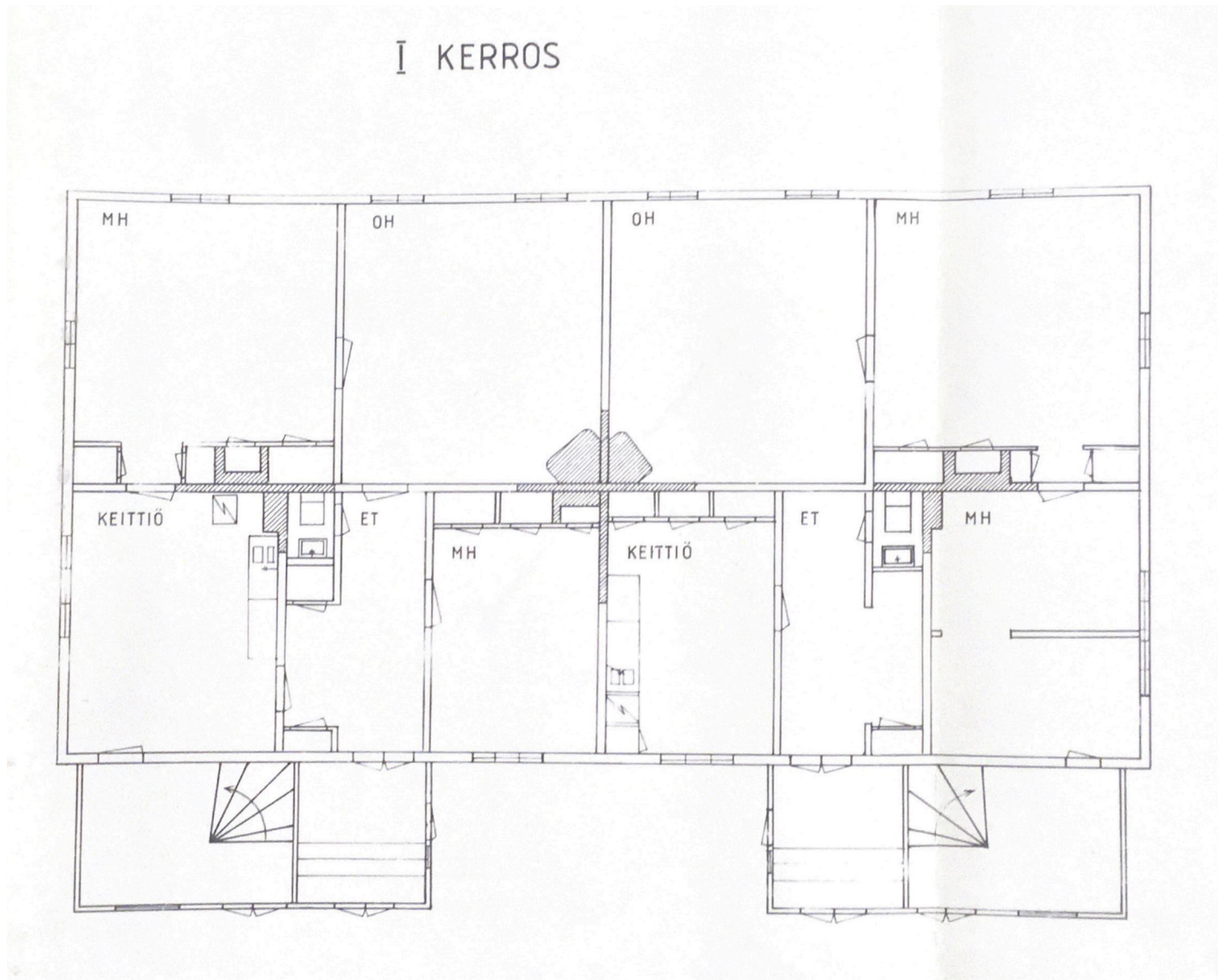
Vaikka opettajien asumispakko päättyi 1960-luvulla, Puukoulussa asui opettajia vielä 1980-luvulle saakka. Rakennuksen yläkerrassa huoneiston vapauduttua asuinkäytöstä, tehtiin sinne tiloja koululääkärille, hammashoidolle ja terveydenhoidolle sekä sosiaalitiloja henkilökunnalle (KUVA 26). Kaikkien opettajien muutettua pois, alakerran tilat kunnostettiin vuonna 1982 harjaantumiskoulun käyttöön. Tuolloin tehtiin suurimmat muutokset, jolloin muun muassa länsipäädyn makuuhuoneesta ja olohuoneesta yhdistettiin harjaantumiskoulun opetuskeittiönä toiminut noin 60 m² kokoinen tila. Länsipäädyn toisesta makuuhuoneesta tehtiin kaksi erillistä tilaa, joista toiseen tuli harjaantumiskoulun mankelihuone. Tuolloin lisättiin alakertaan myös WC- ja suihkutiloja (KUVA 27). Harjaantumiskoulu muutti lähistöllä sijaitsevaan Hautasen taloon vuonna 1997. Vuosina 1997-1998 rakennuksessa oli lasten iltapäiväkerhotoimintaa.¹⁷

Kuva 24: Kirkonkylän kansakoulun opettajia vuodelta 1956. Kirkonkylän kansakoulun opettajille valmistui yhteensä viisi lisäasuntoa vuonna 1956 valmistuneeseen koulun laajennusosaan.

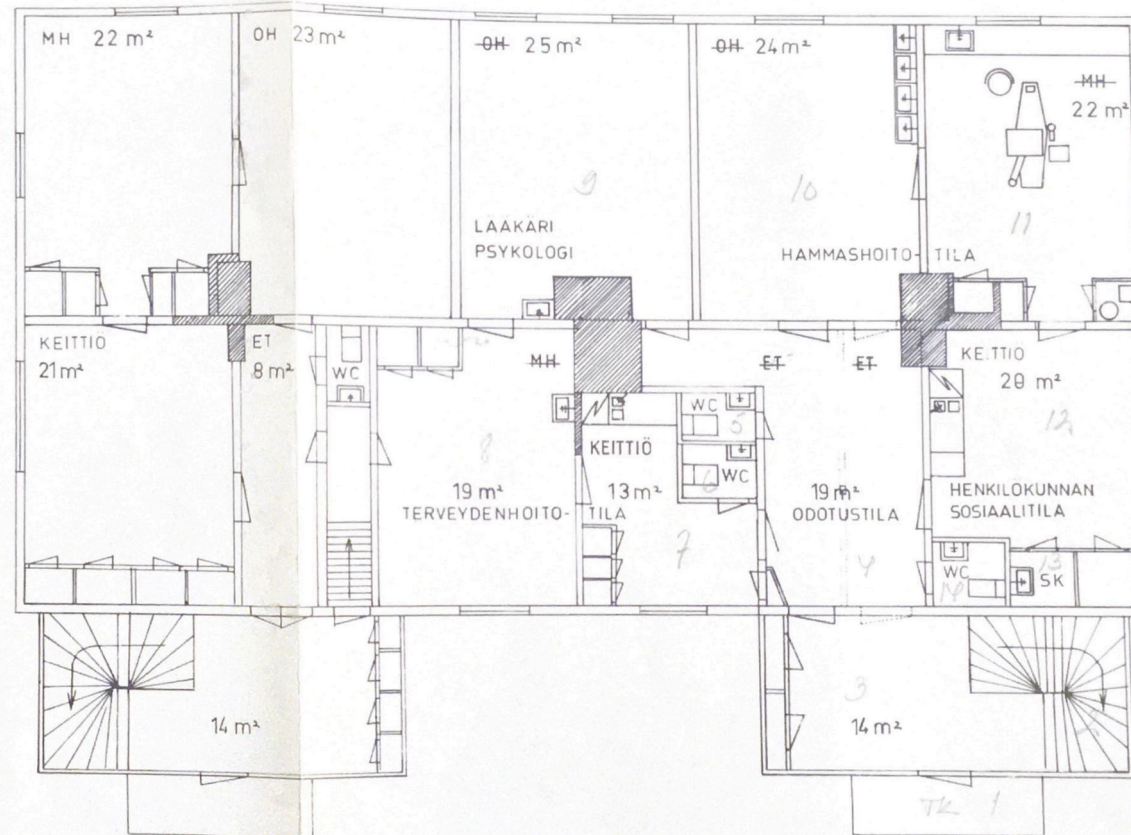
¹⁷ Kangasluoma 2021, Teräväinen 2021; Hautasen koulu 2013; Kangas 2010 s. 1.

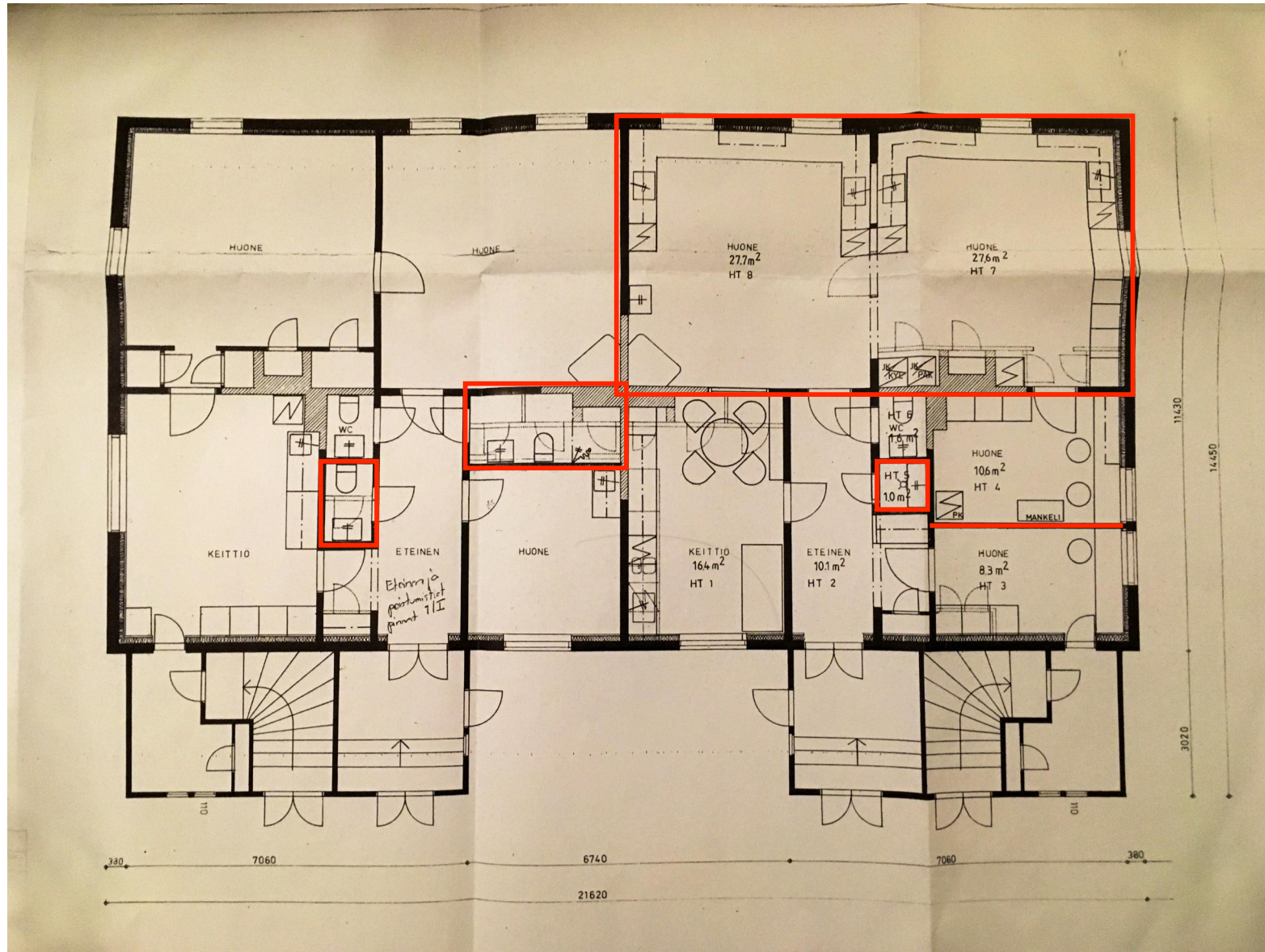
Kuva 25: Puukoulun ensimmäisen kerroksen pohjapiirros ennen 1980-luvun muutoksia. Piirroksessa näkyvillä vielä rakennuksen alkuperäinen huonejako pienin muutoksin. Kummasakin päädyssä on kolmen huoneen ja keittiön asunnot.

II KERROS

Kuva 26: Toisen kerroksen pohjapiirustuksessa näkyvillä alkuperäinen huonejako, jolloin siellä sijaitsi kolme asuntoa, joissa kussakin oli kaksi huonetta ja keittiö. Kun opettajilta vapautui asuntoja yläkerrasta, muutettiin ne terveydenhoitotiloiksi ja henkilökunnan sosiaalitiloiksi.

Kuva 27: Suunnittelupiirustus vuodelta 1982. Ensimmäisen kerroksen länsipään kaksi huonetta yhdistettiin harjaantumiskoulun opetuskeittiöksi. Länsipäädyn muissakin huoneissa tehtiin muutoksia (suurimmat muutokset korostettu kuvaan), mutta itäpääty jäi pääasiassa 1950-1960 -lukujen asuun.

4.4. Puukoulu käytön loppumisen jälkeen

Tyhjilleen Puukoulu jäi vuosien 2001 ja 2002 tienoilla. Rakennuksen kohtaloa on puitu vuosien ajan aina 2000-luvun alusta saakka. Nurkkakivi-yhdistys esitti 16.11.2000 muistutuksessaan yleiskaavatoimikunnalle, että Koulukadun varressa oleva ala-asteen koulun ja ns. puukoulun alue varustetaan suojelumerkinnällä, sillä ”kohteet ovat täysin verrattavissa muihin osayleiskaavaehdotuksen vastaavilla suojelumerkinnöillä varustettuihin alueisiin”. Yleiskaavatoimikunta kuitenkin päätti 31.8.2001, että merkinnän muuttamiseen ei ole aihetta. Kaupunginhallitus päätti laittaa vireille Keskuskoulun piharakennuksen eli ns. Puukoulun purkulupahakemuksen vuonna 2004. Tämän jälkeen Nurkkakivi-yhdistys pyysi Länsi-Suomen ympäristökeskusta asettamaan Puukoulun toimenpidekieltoon, joka automaattisesti merkitsee suojeluesityksen tekemistä. Kun syyskuussa 2004 kaupunki haki rakennukselle purkulupaa, teki Etelä-Pohjanmaan kotiseutu- ja museoyhdistys Länsi-Suomen ympäristökeskukselle Puukoulua koskevan suojeluesityksen. Myös Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo lausui tuolloin, että purkulupaa ei tule myöntää. Toimenpidekieltoon Puukoulu asetettiin lokakuussa 2004, josta Lapuan kaupunki valitti 3.11.2004 KHO:een ja vaati ympäristökeskuksen päätöksen kumoamista. Museovirasto antoi lausuntonsa Puukoulusta Länsi-Suomen ympäristökeskukselle 4.1.2005. Lausunnossaan Museovirasto kirjoittaa seuraavaa: *”Museovirasto katsoo, että Lapuan Puukoulu tulee säilyttää. Rakennus on edustava esimerkki aikansa koulurakentamisesta ja edelleen täynnä kouluun liittyviä toimintoja, kohtuullisessa kunnossa ja vähintäänkin korjauskelpoinen. Rakennuksella on merkitystä osana Lapuan Keskuskoulun miljöötä ja kansakoulun rakentumisen historiaa. Rakennuksen sijoittuminen Koulukadun varteen, Lapuan tuomiokirkkoon johtavan sisääntulotien varrella, tekee kohteesta merkityksellisen myös Lapuan kirkonkylän*

valtakunnallisesti merkittävään kulttuuriympäristöön välillisesti liittyvänä kohteena. Museovirasto katsoo, että Puukoulu on suojeltava ensisijaisesti maankäyttö- ja rakennuslain nojalla. Lapuan kaupungin tulee huolehtia, että Puukoulun käyttö ja kunnossapito ratkaistaan rakennuksen kulttuurihistoriallisen arvon ja kaupunkikuvallisen merkityksen säilyttävällä tavalla siten kuin maankäyttö- ja rakennuslain 118 §:ssä säädetään. Museovirasto ilmoittaa kantanaan, ettei Puukoululle tule myöntää purkulupaa.”

Korkein hallinto-oikeus hylkäsi 13.9.2005 Lapuan kaupunginhallituksen valituksen, jolla vaadittiin ympäristökeskuksen antaman toimenpidekiellon kumoamista. Lopulta vuonna 2006 Länsi-Suomen ympäristökeskus päätti jättää Puukoulun suojelematta rakennussuojelulain nojalla, sillä se katsoi, ettei rakennuksella ole kuitenkaan huomattavaa valtakunnallista merkitystä. Ympäristökeskuksen mukaan kohteen säilyttäminen voitiin myös riittävästi turvata maankäyttö- ja rakennuslain säädösten nojalla asemakaavalla. Nurkkakivi-yhdistys valitti ympäristökeskuksen päätöksestä ympäristöministeriöön vuonna 2006, mutta vuonna 2010 Ympäristöministeriö päätti olla suojelematta rakennusta rakennussuojelulain nojalla samoin perustein kuin ympäristökeskus. Nurkkakivi ry valitti 19.12.2015 Lapuan kaupunginvaltuuston 16.11.2015 hyväksymästä osayleiskaavasta, jossa Puukoulu oli jätetty sk-2-merkinnällä suojellun Siirilän koulukeskuksen rajauksen ulkopuolelle. Nurkkakivi vetosi maakuntakaavan ohjausvaikutukseen yleiskaavaa laadittaessa (MRL 32 §) ja vaatii yleiskaavan palauttamista uuteen käsittelyyn Siirilän koulukeskuksen suojellun alueen rajauksen ja Puukoulun osalta. Hallinto-oikeus kumosikin osayleiskaavan vuonna 2017 Siirilän koulukeskuksen suojellun alueen rajauksen ja Puukoulun osalta. Tällä hetkellä ajankohtaisena on Keskuskoulun

alueen asemakaavaluonnos, jossa Puukoululle ei ole rakennusala
eikä Keskuskoululle suojelumerkintää.¹⁸

Kuvat 28-31: Nurkkakivi Ry dokumentoi Puukoulua vuonna 2004, kun rakennus oli ollut tyhjiään muutaman vuoden. Parvekkeet oli tuolloin jo purettu, mutta ikkunoita ei oltu vielä peitetty.

¹⁸ Kangasluoma 2021; Nurkkakivi Ry 2021.

5. PUUKOULUN NYKYISYYS

5.1. Julkisivut

Puukoulun julkisivut ovat säilyneet käytännössä täysin muuttumattomina koko rakennuksen olemassa olon ajan. Esimerkiksi sen muoto, värit, ikkunat, ulko-ovet ja kuistit ovat säilyneet alkuperäisenä. Parvekkeiden purkaminen kuistien toisesta kerroksesta on suurin muutos, joka on vaikuttanut rakennuksen julkisivujen ulkonäköön. Rakennus on ollut tyhjiään jo noin kaksikymmentä vuotta ja tämä näkyy sen kunnossa. Hirsinen päärunko vaikuttaa edelleen ryhdikkäältä, mutta lautarakenteiset kuistit ovat painuneet. Kaikki ikkunat on peitetty, sillä rakennukseen on kohdistunut ilkivaltaa, jonka johdosta ikkunoita on rikottu.

Kuvat 32-35: Puukoulun julkisivut kuvattuna syys- ja lokakuussa 2021. Vasemmalla ylhäällä etelästä, oikealla ylhäällä pohjoisesta, alhaalla vasemmalla idästä ja oikealla alhaalla lännestä.

Kuvat 36-39: Huono vedenohjaus on aiheuttanut suurimmat vauriot rakennuksen julkisivuissa.

5.2. Sisätilat

Sisätilat ovat huomattavasti muuttuneet alkuperäisestä. Suurimmat muutokset on tehty 1980-luvulla, kun harjaantumiskoululle tehtiin opetustiloja. Ensimmäisessä kerroksessa huonejakoa on muutettu jonkin verran huoneita yhdistelemällä. Harjaantumiskoulun kotitalousluokkana aikoinaan toiminut tila on yhdistetty yhdestä makuuhuoneesta ja yhdestä olohuoneesta isommaksi tilaksi. Lisäksi länsipäädyssä olevasta makuuhuoneesta jaettiin tila kahtia siten, että siitä syntyi mankelihuone sekä toimistohuone. Yläkerrassa huonejako on pysynyt lähes alkuperäisenä.

Kiinteä sisustus on osittain vielä 1950- ja 1960-luvun asussa, etenkin rakennuksen alakerran itäpään huoneissa ja yläkerrassa kauttaaltaan.

Kaikki rakennuksen sisäseinät on myöhemmissä korjauksissa levytetty ja lattiamateriaalit uusittu kuisteja lukuunottamatta. Tietoa ei ole, löytyvätkö alkuperäiset rakennuspinnat myöhempien lisäysten alta, sillä tarkempaa dokumentointia ei ole korjauksista säilynyt. Tämä selviäisi helposti pienillä kerrostumien esiinnotutkimuksilla.

Molemmissa kerroksissa on säilynyt alkuperäiset kaakeliuunit.

I KERROS

Kuvat 37-39: Rakennuksen itäpään huoneita. Ylhäällä vasemmalla sisäänkäynti, jonka alkuperäiset pariovet on myöhemmin poistettu ja uusittu. Oikealla ylhäällä itäpään keittiön kiintokalustusta 1950-luvulta. Alhaalla itäpäädyn olohuoneen kaakeliuuni sekä myöhemmin levytetyt ja maalatut seinät.

Kuvat 40-42: Rakennuksen länsipäädyssä sijaitseva harjaantumiskoulun opetuskeittiö. Keittiö on edelleen 1980-luvun asussaan, mutta entisessä olohuoneessa (toinen huoneista, joista opetuskeittiö yhdistettiin) on säilynyt alkuperäinen kaakeliuuni.

Kuva 43: Länsipäädyn keittiö. Ikkunoista on heitetty sisälle paljon kiviä. Keittiökalustus on samanlainen kuin opetuskeittiössä (näkyv hieman kuvan oikeassa laidassa).

II KERROS

Toisessa kerroksessa päästiin tutkimaan ainoastaan rakennuksen länsipää, jossa sijaitsee terveydenhoitotilat.

Kuvat 44 & 45: Yllä länsipään kuistin porraskäytävä. alla kuistin toinen kerros.

Kuvat 46 & 47: Vasemmalla näkymä entiseen keittiöön, joka myöhemmin palveli henkilökunnan sosiaalitalana. Yllä huoneen kiinteää keittiökalustoa.

Kuvat 48 & 49: Vasemmalla näkymä entisen hammashoitolan tiloihin, joka oli alun perin makuuhuone.

Oikealla entisen olohuoneen tiloissa säilynyt kaakeliuuni.

Kuvat 50 & 51: Vasemmalla näkymä lääkärin ja psykologin tiloihin, joka oli alunperin olohuone. Oikealla huoneessa säilynyt kaakeliuuni.

Kuva yllä 52: Näkymä terveydenhoitajan huoneeseen, joka oli alun perin makuuhuone. Yläkerran kattopintoihin on kertynyt mustaa pintahometta huonon ilmanvaihdon ja tyhjilläänolon seurauksena.

Kuvat 53 & 54: Vasemmalla näkymä pieneen keittiöön, joka sijaitsee rakennuksen keskiosassa pihan puolella. Yllä keittiön kalustusta, joka on osittain 1950-luvulta.

Kuva 55: Lattiamateriaalina yläkerrassa on pääosin kellertävä laatta. Ainoastaan hammashoitolan tilassa harmaa lattia, joka on kaiketi linoleumia.

5.3. Ympäristö

Puukoulun ympäristössä on tapahtunut paljon muutoksia sen rakentamisen jälkeen. Koulupihaan on 1950-luvulla noussut koulun lisäosia ja lähistölle on rakennettu myös muita koulurakennuksia 1950- ja 1970-luvulla sekä liikerakennuksia ja urheilukenttä. Siirilän asuntoalueelle rakennettiin sotien jälkeen paljon rintamamiestaloja ja tien toiselle puolelle 1960-luvulla ortodoksinen rukoushuone. Aivan Puukoulua vastapäätä, tien toiselle puolelle on viime vuosikymmenien aikana rakennettu pienkerrostaloja.

Puukoulun aikalaisista ympäristössä on kivisen koulurakennuksen lisäksi säilynyt entinen maanviljelyslyseo.

Kuvat 56-58: Koulupiha kuvattuna syys- ja lokakuussa 2021. Yllä pohjoisesta, alla vasemmalla lännestä ja alla oikealla etelästä.

Kuvat 59 & 60: Vasemmalla näkymä kirkolta kohti koulualuetta.

Oikealla keskuskoulun kohdalta näkymä kohti kirkkoa.

Kuvat 61-63: Vasemmalla entinen maanviljelyslyseo, keskellä ortodoksinen rukoushuone ja oikealla Siirilän asuinalue.

Kuva 64: Koko keskuskoulualue kuvattuna idästä, taustalla näkyy tuomiokirkko.

Kuva 65: Puukoulu näkyy puistotien päässä joelta päin saapuessa.

---

6. YHTEENVETO

6.1. Arvot

MAISEMALLISET ARVOT:

(Maisemallinen kokonaisuus, maisemallisesti keskeinen sijainti)

Lapuan Puukoulu on valmistunut vuonna 1925 nykyisen Keskuskoulun alueelle Siirilän kaupunginosassa. Tuolloin rakennuspaikalla oli olemassa ainoastaan silloisen kansakoulun vuonna 1921 valmistunut Juho Kukkulan suunnittelema kivinen koulurakennus, joka on nykyisen Keskuskoulun vanhin osa. Puukoulu ja vanha kivikoulu muodostavat vielä tänäkin päivänä yhtenäisen 1920-luvun rakennusparin, ja ne kuuluvat myös alueen vanhimpaan rakennuskantaan.

Keskuskoulun laajennuttua 1950-luvulla ja ulkorakennusten vielä ollessa paikallaan, koulupihasta tuli suojaisa ja umpinainen. Piharakennusten purkamisen jälkeen tämä on joissain määrin muuttunut, mutta edelleen olemassa olevat rakennukset – Puukoulu ja keskuskoulun 1921 ja 1950-luvulla rakennetut osat – muodostavat selkeästi rajatun koulun pihamaan.

Puukoulun läheisyydessä, tien toisella puolella sijaitsevat vanhan kansakoulurakennuksen lisäksi myös koulualueeseen kuuluva maanviljelyslyseo sekä Siirilän omakotialue. Puukoulu liittyy muuttuneen ja osin 1950-luvun asussa olevan koulualueen tien toisella puolella sijaitseviin historiallisiin kohteisiin ja luo rakennuskannaltaan kerrokselliselle alueelle yhtenäisyyttä.

Koulukatu, jonka varrella Puukoulu kadun suuntaisesti sijaitsee, on yksi saapumisväylä valtakunnallisesti merkittävälle Lapuan tuomiokirkon alueelle. Puukoulu onkin keskeinen kohde Koulukadun maisemassa, sillä se reunustaa katua rakennusaikakaudelleen tyypillisesti ja on näin ollen yksi katunäkymän kiintopisteistä. Keskuskoulun alueelta kohti kirkkoa katsottaessa, Tuomiokirkko erottuu aivan Puukoulun takaa selkeästi. Tämä historiallinen näkymä tulee merkittävästi muuttumaan, mikäli vanha asuntola katoaa.

HISTORIAALLISET ARVOT:

(Sivistyshistoria, sosiaalishistoria, rakennushistoria, asutushistoria)

Muun Suomen tapaan, myös Lapualla rakennettiin 1920-luvulla paljon. Arkkitehtuurilla oli tuolloin suuri merkitys sosiaalisten rakennustehtävien parissa. Puukoulu liittyy tähän rakentamisen aaltoon, jolloin etenkin koulurakentaminen oli koko maassa voimakasta. Siirilän alue on Puukoulun valmistumisen jälkeen täydentynyt muun muassa 1950-luvun koulurakennuksilla, rintamamiestaloilla sekä uudemmilla asuinrakennuksilla. Kerroksellisuutensa ansiosta alue kuvaa hyvin rakennustapojen ja -tyylien muutosta aina 1920-luvulta nykypäivään saakka.

Lapuan Keskuskoulun kokonaisuuteen kuuluva vanha opettajien asuntola Puukoulu liittyy läheisesti koko Suomen ja Lapuan koulutushistoriaan. Puukoulun rakentumiseen on vaikuttanut suuresti kansakoulujärjestelmän kehittyminen ja siihen liittyvä lainsäädäntö, jossa määrättiin tarkasti myös opettajien palkoista ja eduista. Opettajille kuuluva asuntoetu oli yksi laissa määritellyistä asioista ja maaseudun opettajilla oli myös asumispakko 1960-luvulle saakka. Keskuskoulun opettajat asuttivat Puukoulua osittain vielä asumispakon poistamisenkin jälkeen, jopa 1980-luvulle saakka. Opettajat olivat yleisesti paikkakunnallaan hyvin tunnettuja ja tärkeitä

henkilöitä ja heidän vaikutuksensa yhteisöön on ollut suuri. Puukoulu kertoo siis myös nyt jo kadonneesta perinteestä, jossa opettajat asuttivat koulurakennuksia ja niihin liittyneitä asuntoloita sekä viljelivät niiden yhteydessä olevia viljelysaloja ja -palstoja.

Koulurakennuksilla on ollut Lapuan kehityksen kannalta suuri historiallinen merkitys, sillä koulut ovat vaikuttaneet merkittävästi Lapuan kehitykseen ja kirkonkylän kasvuun. Esimerkiksi läheinen Siirilän omakotialue on kasvanut osittain koulujen läheisyyden vuoksi.

Puukoulun on suunnitellut paikallinen Rakennusmestari Viljo Mäkelä, joka on työskennellyt Lapualla myös muun muassa kaupungintalon rakennusprojektissa.

RAKENNUSTAITEELLISET ARVOT JA SÄILYNEISYYS:

Puukoulu noudattelee 1920-luvun ihanteita ja rakennustapoja muun muassa materiaalien, muodon ja värien puolesta. Rakennus on aikansa rakennustapojen mukaisesti symmetrinen ja selkeä kokonaisuus.

Vaikka Puukoulua ei olekaan rakennettu aikansa tyyppipiirustusten mukaan, noudattelee se silti Kouluhallituksen tyyppipiirustusten ajatuksia. Kouluhallituksen malliohjeissa koulu- ja asuntolarakennukset olivat hirrestä ja niissä oli puu-uunilämmitys. Useimmiten ne olivat kaksikerroksisia, mansardi-, auma- tai harjakattoisia ja ikkunat moniruutuisia. Puukoulu on hyvin tyyppilinen esimerkki aikansa koulu- ja asuntolarakentamisesta.

Puukoulun käyttötarkoitus on muuttunut 1960-1980 -luvulla, kun opettajat muuttivat pois asuntolasta. Tämän jälkeen käyttö painottui terveydenhuoltoon ja opetustoimintaan. Sisätiloiltaan rakennus on

muuttunut alkuperäisestä tuolloin tehtyjen peruskorjausten myötä. Materiaalit vaihtuivat tilatoimintoihin sopiviksi ja kunnostusajalle tyyppilliseksi. Muista sisätilojen muutoksista huolimatta huonejako ei ole erityisen merkittävästi muuttunut alkuperäisestä ja myös vanhat kaakeliuunit ovat säilyneet. Julkisivut rakennuksessa ovat säilyneet erinomaisesti. Jäljellä on alkuperäinen katon muoto, alkuperäiset ikkunat ja ovet, alkuperäinen laudoitus, värit ja kuistit. Ainoastaan parvekkeet on purettu.

6.2. Lopuksi

Puukoulu on ollut tyhjiään jo noin kaksikymmentä vuotta ja tämä alkaa näkyä sen kunnossa. Rakennus voi silti olla vielä korjattavissa ja mikäli näin kuntotarkastuksessa todetaan, olisi ihanteellista säilyttää koulu paikoillaan. Alkuperäisellä paikallaan rakennukset ovat yhteydessä historiaansa ja Puukoulu kertookin aikakaudestaan vanhan kivisen koulurakennuksen parina. Sillä on myös selkeää maisemallista ja historiallista arvoa koulualueen osana ja se liittyy läheisesti myös tuomiokirkon alueeseen. Jos rakennus puretaan tai siirretään, tullaan menettämään osa Lapuan kouluhistoriaa ja vaikutus Koulukadun maisemiin tulisi olemaan suuri.

Mikäli Puukoulun kohdalla kuitenkin päädytään siirtoon tai purkuun, olisi varauduttava tekemään lisädokumentointia muun muassa uudempien kerrostumien alta mahdollisesti paljastuvista alkuperäisistä pintakäsittelykerroksista ja rakenteista. Tiedot näistä tulisi tallentaa asianmukaisesti. Mahdollinen siirto tulisi suunnitella siten, että Puukoulun rakennustaiteelliset ja historialliset arvot tulevat esille myös sen uudella paikalla mahdollisimman selkeästi. Kuten Seinäjoen museot lausunnossaan esitti, mahdollisen uuden sijoituspaikan osalta tulisikin siis tehdä riittävä arviointi.

LÄHTEET

KIRJALLISET LÄHTEET:

Arola, P. 2006. *Kansakoulun kustannuslaki koetteella 1921-1937*. J. V. Snellmanin mietteistä koulutuksen kehittämiseen. 119-137.

Helander, V. & Rista, S. 1987. *Suomalainen rakennustaide: Modern architecture in Finland*. Hki: Kirjayhtymä.

Karttunen, M. O. 1972. *Lapuan satavuotias kansakoulu*. Seinäjoki.

Nurmela, H. 1982. *Kauhajoen koululaitos 1882-1982*. [Kauhajoki]: [Kauhajoen kunta].

Pietarila, P. 2004. *Rakennusten värit ja koristetyylit*. [Vantaa]: Tikkurila Paints.

Standertskjöld, E. 2006. *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet: 1900-1920*. Helsinki: Rakennustieto.

Ylitalo, T. 2004. *Koulutien varrelta: Lapuan Ritämäen koulun viisi vuosikymmentä*. [Lapua]: [Lapuan Ritämäen koulu].

AIKAKAUSLEHDET:

Ahtiala, K. 1921. Opettajain lehti : kansanopetusta käsittelevä kuvallinen viikkolehti, 11.03.1921, nro 10, s. 3-5.
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/935005/articles/81466206?page=4>

Salervo, T. 1921. Opettajain lehti : kansanopetusta käsittelevä kuvallinen viikkolehti, 16.12.1921, nro 50, s. 3-10
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/935047?page=10>
Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot

VERKKOLÄHTEET:

Hautasen koulu 2013. *Koulun historiaa*. Saatavilla osoitteessa <https://edu.lapua.fi/hautanen/koulun-historiaa/>.

Helka; Helsinginkaupunginosayhdistykset ry. 2008. *1920-luvun klassismi - paluu pelkistykseen ja symmetriaan*. Saatavilla <https://kaupunginosat.fi/helka/4-1920-luvun-klassismi-paluu-pelkistykseen-ja-symmetriaan/>

Hellström, M. 2014. *Opettajien edunvalvonnan kronikka*. Saatavilla: <http://pedagogiikka.blogspot.com/2014/09/opettajien-edunvalvonnan-kronikka-20.html>

Kallio H-L. 2012, päivitetty 2019. *Itsenäisen Suomen oppivelvollisuuskoulu*. Saatavilla <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2012/10/26/itsenaisen-suomen-oppivelvollisuuskoulu>.

Lapuan kaupunki, Maankäyttö- ja kiinteistöosasto 2011. *Lapuan keskustaaajaman ja ympäristön kulttuuriympäristöselvitys*. Saatavilla: https://lapua.fi/wp-content/uploads/2020/09/Kulttuuriymparistoselvitysraportti_2011.pdf

Museovirasto 2009. *Valtakunnallisesti Merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY: Lapuan tuomiokirkko ympäristöineen*. Saatavilla: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1625.

Niukko, K. 2017. *Etelä-Pohjanmaan maakunnallinen rakennusinventointi 2016-2017*. Etelä-Pohjanmaan liitto. Saatavilla: https://epliiitto.fi/tiedostot/B_84_Maakunnallinen_rakennusinventointi_2016-17_korjattu_versio.pdf

Nurkkakivi Ry. 2021. *Lapuan Puukoulun puolustamisen vaiheet, 2000* –. Saatavilla osoitteessa <http://www.elisanet.fi/rjalava/Nurkkakivi/puukou3.html>.

Ramboll Finland Oy 2021, *LAPUAN KAUPUNKI 10. SIIRILÄN KAUPUNGINOSAN ASEMAKAAVAN MUUTOS KESKUSKOULUN ALUE*. Saatavilla: https://lapua.fi/wp-content/uploads/2021/06/Selostus_Keskuskoulun_alue_ak.pdf

Takala, V. 1994. *Kaupungintalon vaiheita*. Lapuan kaupunki. Saatavilla: <https://lapua.fi/hallinto-ja-paatoksenteko/kaupungintalon-historiaa/>

LAIT:

Laki kansakoululaitoksen kustannuksista 1921. Saatavilla: <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/historiakone/dokumentti.php?id=1302>

TUTKIELMAT:

Parkkonen, T. 2008. Kansakoululaitoksen perustaminen 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun loppuun: Kuntakokouksen suhtautuminen kansakoulukysymykseen tasa-arvon ja alueellisuuden kannalta. Jyväskylä. [Maisterintutkielma].

TIEDONANNOT:

Kangasluoma, J. Keskuskoulun entinen oppilas ja nykyinen Keskuskoulun kiinteistönhoitaja. Suullinen tiedonanto 2021.

Teräväinen, H. Tiedonanto sähköpostitse 2021.

ARKISTOLÄHTEET JA PAINAMATTOMAT LÄHTEET:

Kangas, E-L. 2010. *Lapuan osayleiskaavan kulttuuriympäristöselvitys; Koulukatu 8, Keskuskoulu*. Seinäjoen museot.

Lapuan kaupungin rakennusarkisto; Puukouluun liittyvät muutospiirustukset.

KUVALUETTELO

Kansikuva: Lapuan kotiseutuarkisto. Teoksesta: Ylitalo, T. 2004. *Koulutien varrelta: Lapuan Ritamäen koulun viisi vuosikymmentä*. [Lapua]: [Lapuan Ritamäen koulu]. s. 9.

Kuva 1: Lapuan kaupunki 2000-luku. Kuvaote Keskuskoulun seinällä olevasta ilmakuvasta, kuvannut Susanna Hietamäki.

Kuva 2: Maanmittauslaitos, 2021.

Kuva 3: Lapuan kaupunki, 2003.

Kuva 4: Lapuan kaupunki, 2017.

Kuva 5: Lapuan kaupunki, 2000.

Kuva 6: Lapuan kaupunki, 2021.

Kuvat 7 & 8: Ramboll Finland oy, 2021.

Kuva 9: Mäkelänkatu Helsingissä; Museovirasto, Historian kuvakokoelma; Pietisen kokoelma 1932: Inventaarionro HK19670603:6761.

Kuva 10: Kanneljärven kansanopiston oppilaskoti; Museovirasto: Historian kuvakokoelma, Karjalan Liiton kokoelma.

Kuva 11: Yhdistyneet Villatehtaat Oy:n työntekijöiden asuntola; Hyvinkään kaupunginmuseum; Hyvinkään kaupunginmuseon Valvillan tehdasmuseon valokuvakokoelma, Inventaarionro 9401_2169.

Kuva 12: Opettajain lehti : kansanopetusta käsittelevä kuvallinen viikkolehti, 16.12.1921, nro 50, s. 9 <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/935047/articles/81466221?page=9>.

Kuva 13: Museovirasto, Historian kuvakokoelma; Pietisen kokoelma, Inventaarionro HK19670603:1273. Valmistusaika: 1930, Pietinen, kuvaaja.

Kuva 14: Lapuan kotiseutuarkisto. Teoksesta: Ylitalo, T. 2004. *Koulutien varrelta: Lapuan Ritamäen koulun viisi vuosikymmentä*. [Lapua]: [Lapuan Ritamäen koulu]. s. 9.

Kuva 15: Lapuan kaupungin rakennusarkisto.

Kuvat 16-19: Nurkkakivi ry, 2004: <http://www.elisanet.fi/rjalava/Nurkkakivi/puukoulupiirroks.html>.

Kuvat 20-23: Kulttuurisampo: Veljekset Karhumäki Oy:n kokoelmat. http://www.kulttuurisampo.fi/kulsa/collection.shtml?itemUri=http%3A%2F%2Fkulttuurisampo.fi%2Fannotaatio%23veljekset_karhumaki_kokoelma.

Kuva 24: Ote teoksesta Karttunen, M. O. 1972. *Lapuan satavuotias kansakoulu*. Seinäjoki. s. 166.

Kuvat 25 & 26: Lapuan kaupungin rakennusarkisto.

Kuva 27: Lapuan kaupungin rakennusarkisto, muokkaus Susanna Hietamäki.

Kuvat 28-31: Nurkkakivi Ry, 2004: <http://www.elisanet.fi/rjalava/Nurkkakivi/puukou2.html>.

Kuvat 32-65: Susanna Hietamäki, syys- ja lokakuu 2021.